

Het averechtse effect van het gepolariseerde integratiedebat

Recentelijk bleek dat veel Nederlanders van Turkse afkomst zich ‘nog steeds’ erg betrokken voelen bij Turkije. Dat moet wel betekenen dat zij ‘slecht geïntegreerd’ zijn. Of niet?

MARIEKE SLOOTMAN

Universitair docent migratie en integratie aan de UvA

Een focus op Turkije of op de Turkse identiteit, zo betoog ik in dit artikel, is een slechte graadmeter als het gaat om ‘integratie’ in de zin van zich Nederlands voelen. Tevens wijs ik erop dat niet etnische identificatie maar het gepolariseerde debat – waarin identificatie als Turks beschouwd wordt als ‘slecht geïntegreerd’ – een averechts effect heeft op identificatie als Nederlands. Met andere woorden: ik laat zien dat etnische identificatie niet noodzakelijkerwijs een gebrek aan integratie weerspiegelt. De veronderstelling dat dit wel zo is, heeft een uitsluitende werking en staat identificatie als Nederlands in de weg. Dit artikel bevat dus geen evaluatie van de ‘staat van integratie’ of van het integratiebeleid, maar werpt een kritisch licht op de focus op etnische identiteit binnen het debat over integratie.

Het streven van de Partij van de Arbeid naar een verbonden samenleving waarin we ‘samen één’ zijn, is gediend bij een meer ontspannen omgang met etnische identiteit. Het ‘stevig’ aanspreken van Turkse organisaties en van Nederlanders met een Turkse achtergrond omdat dat zij de Turks-islamitische identiteit zouden versterken, uit angst dat dit

de verbondenheid met Nederland in de weg staat, heeft op deze verbondenheid een schadelijk effect. Ik pleit voor een beter begrip van de betekenis van etnische identiteit voor Nederlanders met een etnische minderheidsachtergrond. Daarbij doe ik enkele suggesties die hopelijk leiden tot een minder gepolariseerd debat, afnemende gevoelens van uitsluiting en toenemende sociale cohesie.

Een averechts effect van een gepolariseerd maatschappelijk beeld

De definitie van ‘geslaagde integratie’ is de laatste decennia verschoven van sociaaleconomische naar sociaal-culturele integratie, waarmee vaak wordt bedoeld dat mensen zich identificeren als Nederlands, zich in Nederland thuis voelen en zich volledig hebben aangepast aan de zogenaamde Nederlandse cultuur (Duyvendak 2011; WRR 2007: 28). Dit vindt zijn weerslag op het politieke debat, in het integratiebeleid en in verkiezingsprogramma’s, alsmede in de rapportages van het CBS/SCP, die steeds meer gericht zijn op de sociaal-culturele ‘afstand’ tussen geselecteerde etnische minderheden en de rest van de Ne-

Marieke Slotman *Het averechtse effect van het gepolariseerde integratiedebat*

derlandse samenleving; die overigens wordt verondersteld opmerkelijk homogeen te zijn. Ook de zorg over de sterke verbondenheid van sommige Nederlanders met Turkije is een duidelijk voorbeeld van het belang dat wordt gehecht aan sociaal-culturele aanpassing.

Deze zorg is echter voornamelijk gebaseerd op de veronderstelling dat verbondenheid met Turkije verbondenheid met Nederland in de weg staat; op een *zero-sum*- of enkelvoudige notie van verbondenheid en identiteit. Hieruit komt ook de bezorgdheid over dubbele nationaliteiten voort: iemand die naast een Nederlands ook een Turks paspoort heeft zou zich niet loyaal kunnen voelen aan Nederland, zo is de gedachte.

Onderzoek laat zien dat deze veronderstelling, dat etnische en nationale identificaties elkaar uitsluiten, onterecht is. Etnische identificatie als Turks of Marokkaans kan wel degelijk samengaan met nationale identificatie als Nederlands. Mijn onderzoek, deels gebaseerd op een survey die is afgenomen in 2006 en 2007 onder duizend Turks- en Marokkaans-Nederlandse jongeren, laat zien dat een derde van deze respondenten een sterke identificatie als Marokkaans/Turks combineert met een sterke identificatie als Nederlands (zie voor meer details van deze survey: Crul & Heering 2008).

Ook de recente SCP-studie 'Werelden van verschil' (2015) laat zien dat het voor Marokkaans- en Turks-Nederlandse jongeren deels heel vanzelfsprekend is om beide identiteiten te combineren (pp. 168, 226-7). Ook vrijwel alle universitair geschoolde Turkse en Marokkaanse Nederlanders die ik heb geïnterviewd (zie de details in Slotman 2014) voelen zich zowel Nederlands als Marokkaans/Turks: zij combineren de 'Nederlandse' directheid met de 'Marokkaanse' gastvrijheid; zij dromen in het Nederlands en spreken Turks met hun ouders; zij hebben het 'Nederlandse' individualisme geïnternaliseerd en worden warm van Turkse muziek; ze vinden het fijn om op vakantie te gaan naar Marokko of Turkije, en vinden het nog fijner om na een paar weken

weer naar Nederland terug te keren; ze hebben ouders die elders zijn opgegroeid, terwijl zij hier zijn opgegroeid en hun toekomst hier is. Deze meervoudige of gelaagde identiteit is natuurlijk niet uniek voor deze respondenten; zo beschrijft Verhagen (2016) de gelaagde identificatie van Europese immigranten in Amerika, een eeuw geleden. Kortom, etnische identificatie hoeft identificatie als Nederlands niet in de weg te staan.

Etnische identificatie kan wel degelijk samengaan met nationale identificatie als Nederlands

Toch is de werkelijkheid complexer. Hoewel de geïnterviewden op een vanzelfsprekende manier beschreven waardoor zij zich zowel Nederlands als Marokkaans/Turks voelden, vonden zij het lastig deze twee identiteiten daadwerkelijk te combineren. Ze ervoeren een voortdurende druk om kleur te bekennen, om een keuze te maken of zij zich nu Nederlands óf Turks voelden; een keuze die geen recht deed aan hun ervaringen en zorgde voor geworstel. Dit geworstel werd gevolgd door een ongekende rust toen zij zich – tegen de druk in – in dubbele termen gingen identificeren. Zoals een van hen het verwoordde: 'En als je dat [die dubbele identiteit] accepteert en erkent, dan krijg je ook rust. Dan krijg je ook de mogelijkheid om na te denken: hé, wat zijn nu gewoon Nederlandse elementen en wat zijn nu Turkse elementen? Hoe kan ik daar positief mee omgaan? Dan wordt het zelfs een positief verhaal. Want je krijgt geen onderliggend verlangen meer naar een ruk naar rechts of naar links. Je bent gewoon... Ja... Ja, ik heb echt het gevoel dat ik (...) mijn balans in mijn etnische dingen terug heb gekregen.'

Marieke Slotman *Het averechtse effect van het gepolariseerde integratiedebat*

Die dubbele identiteit wordt echter vaak niet erkend door anderen. De Nederlandse identiteit wordt hun vaak ontzegd, terwijl zij de etnische identiteit krijgen opgedrukt. Zo worden ze, in lijn met de enkelvoudige gedachte van verbondenheid en identiteit, nadrukkelijk aangesproken als (slechts) Turks en Marokkaans, en krijgen ze regelmatig de vraag waar ze ‘echt’ vandaan komen – waarmee nadrukkelijk niet geïnformeerd wordt naar hun Nederlandse geboorteplaats, maar naar de buitenlandse geboorteplaats van hun ouders. Soms leidt dat ertoe dat individuen zich dan

‘Ik word negen van de tien keer niet als Nederlander aangesproken maar als Marokkaans, terwijl ik me voor mezelf een Nederlandse Marokkaan voel’

ook maar niet als Nederlands identificeren, zoals onderstaand citaat illustreert: ‘Ja, nu ik erover nadenk, ik word negen van de tien keer niet als Nederlander aangesproken maar als Marokkaans, terwijl ik me voor mezelf een Nederlandse Marokkaan voel (...), dus béide. In de Marokkaanse gemeenschap is het niet gebruikelijk dat je zegt: ik ben Nederlander. Maar dan begin je altijd van: ik ben Marokkaan. Dat heeft er heel erg mee te maken hoe de buitenwereld kijkt tegen je Marokkaan-zijn. Zie je, ik noem mezelf maar geen Nederlander, want je wordt niet als Nederlander gezien.’

Voor sommigen gaat dit nog verder. Voor hen heeft het gepolariseerde beeld niet alleen effect op hoe zij zich presenteren, maar versterkt het eenzijdige etiket ‘Marokkaans’, ‘Turks’ of ‘moslim’ dat zij continu door de buitenwereld opgeplakt krijgen een diepere

oriëntatie op deze identiteiten. Een van de geïnterviewden vertelt: ‘Nu, op een op andere manier wordt één identiteit steeds prominenter. Of je Marokkaan of moslim bent, wordt steeds prominenter (...) wat er gebeurt, bij mij, is – ik word daarin geduwd, impliciet of onbewust door mensen die mij daar vragen over stellen, of die in de krant daarover schrijven en die analyses loslaten op de tweede en derde generatie en weet ik wat allemaal, en dan wat er gebeurt is dat ik steeds meer ga nadenken over mijn identiteit van: wat is die? En dan moet ik opeens in mijn hoofd bepaalde keuzes gaan maken. Daar waar ik voorheen een identiteit had van – dat past allemaal op elkaar, enzovoorts (...) dat je je meer bewust wordt van hoe je gevormd bent en hoe je dat naar buiten toe sterker gaat articuleren (...) nu wordt het bijna een soort make or breakpoint van dat het iets is van: take it or leave it, het hoort bij me en het is iets belangrijks voor me (...) Je gaat meer nadenken over je identiteit, dus daardoor ga je jezelf meer vormen, doordat je bewuster keuzes gaat maken. En die ga je dus ook meer articuleren.’

Een andere geïnterviewde legt uit dat zij zich steeds meer richt op haar wortels en haar geloofsgenoten, doordat ze zich steeds minder geaccepteerd voelt in Nederland als moslim met Marokkaanse achtergrond. Ze licht toe dat je tenslotte een gemeenschap nodig hebt waar je je welkom voelt en waar je jezelf kan zijn.

De laatste citaten laten zien dat de nadruk op etniciteit en religie als sociale scheidslijnen zorgt voor een ‘reactieve identiteit’. Die nadruk zorgt er niet alleen voor dat individuen niet aan het label Marokkaans of Turks (of moslim) kunnen ontkomen, het zorgt er ook voor dat ze zich nadrukkelijker tot deze identiteit moeten verhouden, en dat ze zich er soms ook meer in gaan verdiepen en sterker mee gaan associëren. Oftewel, de maatschappelijke nadruk op etniciteit en religie als zogenaamd relevante scheidslijnen zorgt er juist voor dat

Marieke Slotman *Het averechtse effect van het gepolariseerde integratiedebat*

etniciteit en religie steeds helderder worden als maatschappelijke scheidslijnen; een soort *self-fulfilling prophecy*.

Deze nadruk op etniciteit en religie als maatschappelijke scheidslijnen is in de laatste jaren alleen maar verder toegenomen, zo blijkt uit 'Werelden van verschil'. De jongeren die voor dit SCP-onderzoek (2015) zijn geïnterviewd, geven talloze indringende voorbeelden van de uitsluitende en denigrerende uitingen in het maatschappelijk debat en in persoonlijke interacties. Zij voelen zich als tweedegradersburgers behandeld wanneer minister Asscher antisemitisme explicieter verwerpt dan islamofobie (p. 208), of door uitspraken zoals die van Aboutaleb: 'Rot op, wanneer je in Nederland je plek niet kunt vinden.' Zij voelen zich aangesproken, achtergesteld en voelen zich 'nooit Nederlander genoeg'. De onverminderde nadruk op hun etniciteit, in combinatie met de stigmatisering en het meten met twee maten, maakt dat velen zich steeds sterker gaan oriënteren op hun etnische identiteit, cultuur en sociale netwerk.

De pertinente nadruk op het feit dat 'allochtonen' zich thuis zouden moeten voelen in Nederland — en de argwaan die deze nadrukkelijke eis uitstraalt — heeft dus tot gevolg dat Nederlanders met een etnische minderheidsachtergrond zich juist steeds minder thuis voelen, en zich steeds minder vaak expliciet als Nederlands presenteren, of zelfs ook voelen (zie ook Slotman & Duyvendak 2015). Een averechts effect dus.

Deze conclusie, dat polarisatie identificatie als Nederlands verzwakt, wordt onderstreept door het feit dat het SCP in zijn rapport relatief veel Turkse en Marokkaanse Nederlanders rekent tot de categorie 'gematigde segregatie' (een tamelijk normatief etiket voor een groep die zich kenmerkt door frequente interacties met Nederlanders in combinatie met een relatief zwakke identificatie met Nederland) en dat deze groep een relatief sterk gevoel van achterstelling ervaart (p. 104, 109). Dus nee: identificatie is niet noodzakelijkerwijs

zero-sum, en dubbele identificatie is zeer goed mogelijk. Maar tegelijkertijd heeft het gepolariseerde debat wel tot effect dat voor velen hun identificatie met Nederland afneemt en tegelijkertijd hun etnische identificatie toeneemt.

Inzoomen op etnische identiteit

Identificatie als Turks of Marokkaans is dus deels reactief. Maar deze etnische identificatie is voor velen niet slechts reactief; er zijn ook andere redenen voor etnische identificatie. Beter begrip voor wat Turkse of Marokkaanse identiteit voor de betrokkenen zelf inhoudt, kan helpen deze niet langer als tegengesteld aan de Nederlandse identiteit te zien; wat hopelijk leidt tot een minder krampachtige en wantrouwende omgang met uitingen van deze identiteiten.

Uit de interviews met de universitair opgeleide Turkse en Marokkaanse Nederlanders kwamen verschillende aspecten naar voren die maken dat zij zich (soms) in etnische termen identificeren. Zoals we zagen is dit deels een consequentie van het feit dat deze identiteit voortdurend opgelegd wordt, waardoor deze onontkoombaar is geworden. Daarnaast is het ook een manier om het alomtegenwoordige negatieve stigma te ontcrachten. Wie zijn eigen positie wil gebruiken om te illustreren dat Turkse en Marokkaanse Nederlanders ook arts, burgemeester of consultant kunnen zijn, moet herkenbaar zijn als 'Turks' of 'Marokkaans' en dat label articuleren. Ten derde vormt articulatie van de gedeelde Marokkaanse of Turkse identiteit een manier voor de respondenten om de band met hun ouders te verstevigen en de grote kloof met de leefwereld van hun ouders te overbruggen. Ten vierde is etnische identiteit belangrijk omdat het hen op een specifieke manier gevormd heeft. Wie zij zijn en wat ze meegemaakt hebben is niet los te zien van hun jeugd als kind van hardwerkende Marokkaanse en Turkse migranten in een wereld die steeds meer de schijnwerpers is

Marieke Slootman *Het averechtse effect van het gepolariseerde integratiedebat*

gaan richten op etnische verschillen. Veel van hun ervaringen zijn dan ook gekleurd door de betekenis van Turks, Marokkaans, moslim of allochtoon in Nederland. Dit betekent voor velen: dagelijks de vraag krijgen waar je nu écht vandaan komt, en continu sociaal wenselijk gedrag willen laten zien uit angst negatieve stigma's te bevestigen. Tot slot zijn er voor veel van de geïnterviewden ook meer intrinsieke redenen om zich deels Marokkaans of Turks te voelen. De waardering voor Marokkaans eten, Turkse muziek, sociale omgangsvormen, de verbondenheid tijdens de ramadan, de religieuze inspiratie van de islam, en de erkenning van iemands wortels maken dat sommigen zich op sommige momenten (deels) identificeren als Marokkaans of Turks.

Wat nu?

Dit artikel is geen poging om achterstanden, uitsluiting en aanverwante problemen onder het tapijt te vegen. Sterker nog, ik hoop met dit artikel gedeeltelijk bij te dragen aan het oplossen van deze problemen, door de huidige focus op sociaal-culturele integratie als veronderstelde oorzaak voor maatschappelijke problemen (waarbij de gehele verantwoordelijkheid voor deze problemen bij etnische minderheden zelf wordt gelegd) te verplaatsen naar bredere maatschappelijke uitsluitingsmechanismen, zoals de rol van het debat bij identificaties en ervaringen van uitsluiting. Ik zou het wantrouwen en de nadruk op scheidslijnen tussen een Nederlandse 'wij' en een allochtone 'zij' willen vervangen door ontspannenheid ten aanzien van etnische en religieuze verschillen.

Het politieke besluit om de term 'allochtoon' in de ban te doen, is in dit licht een stap in de goede richting. Meer insluitend is het gebruik van *people-first language*: het

aanduiden van sociale categorieën (slechts wanneer relevant!) met 'burgers die...' of 'Nederlanders met...'. Deze aanduidingen stellen gemeenschappelijkheid voorop en reduceren individuen zo min mogelijk tot hun minderheidsidentiteit.

Een tweede suggestie is om op alternatieve manieren stelling te nemen tegen onwenselijke praktijken, en niet bijvoorbeeld terroristische aanslagen te duiden als aanval op 'onze Nederlandse levensstijl' (waarmee impliciet iedereen tot vijand wordt bestempeld die in eerdere discussies niet tot de 'echte' Nederlanders gerekend werd). In situaties waarin het wenselijk is 'de ander' te benoemen om uit te dragen wat de samenleving bindt, is het veel inclusiever om niet-democratische waarden af te zetten tegen democratische waarden. Extremisme zou zo beter kunnen worden geduid als een directe aanval op 'onze democratische samenleving'; een benaming waar alle Nederlandse burgers, ongeacht etnische en religieuze achtergrond, zich onderdeel van kunnen voelen.

In mijn evaluatie van de relatie tussen etnische en Nederlandse identificatie ga ik in dit artikel voorbij aan de centrale onderliggende aanname: namelijk dat verregaande sociaal-culturele aanpassing voorwaarde is om als volwaardig Nederlands burger gezien te worden. Hoewel ik niet betwist dat onderling begrip sociale cohesie bevordert, moeten we kritischer zijn ten aanzien van gelijkvormigheid als vereiste. We zouden ons, in navolging van Grunberg en Emcke (*de Volkskrant* 27 oktober 2016), nadrukkelijker moeten afvragen of culturele eenvormigheid daadwerkelijk een voorwaarde is voor een gezonde samenleving, en zelfs misschien in hoeverre wederzijds begrip nodig is om elkaar te respecteren en samen te kunnen leven.

Marieke Slootman *Het averechtse effect van het gepolariseerde integratiedebat*

Literatuur

- Crul, M., & L. Heering (2008), *The position of the Turkish and Moroccan second generation in Amsterdam and Rotterdam. The TIES study in the Netherlands*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Duyvendak, J.W. (2011), *The politics of home. Belonging and nostalgia in Western Europe and the United States*, New York: Palgrave Macmillan.
- Scholten, P. (2011), *Framing immigrant integration: Dutch research-policy dialogues in comparative perspective*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- SCP (2015), *Werelden van verschil, Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Slootman, M. (2014), *Soulmates. Reinvention of ethnic identification among higher educated second generation Moroccan and Turkish Dutch*, Academisch proefschrift. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Slootman, M., & J.W. Duyvendak (2015), 'Feeling Dutch: The Culturalization and Emotionalization of Citizenship and Second-Generation Belonging in the Netherlands', In N. Foner & P. Simon (Eds.), *Fear, Anxiety, and National Identity. Immigration and Belonging in North America and Western Europe*, New York: Russell Sage Foundation, pp. 147-168.
- Verhagen, F. (2016), 'Turkse vlaggen hebben niets met slechte integratie te maken', www.nrc.nl/nieuws/2016/08/18/turkse-vlaggen-hebben-niets-met-slechte-integratie-te-maken-3822573-a1516751 (geraadpleegd op 21 november 2016).
- WRR (2007), *Identificatie met Nederland*, Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid, Amsterdam: Amsterdam University Press.